

Gemeente Utrecht

De Broodbrug en De Gulden Arent

SHB01: Archeologisch onderzoek op
de Stadhuisbrug te Utrecht
Basisrapportage Archeologie 166

Basisrapportage Archeologie 166

De Broodbrug en De Gulden Arent

SBH01 : Archeologisch onderzoek op de Stadhuisbrug te Utrecht

Gerben Beeuwkes

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511KP Utrecht

Januari 2021

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

SHB01, Stadhuisbrug 2019

Locatie:

Stadhuisbrug, Utrecht

Onderzoeksmeldingsnummer Archis:

4749017100

Landelijke centrumcoördinaat:

136647,455973

Opdrachtgever:

Erfgoed gemeente Utrecht

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding onderzoek:

G.B. Beeuwkes

Uitvoering veldwerk:

29 en 30 oktober 2019

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511KP Utrecht

telefoon 14030

ISBN:

978-94-92694-53-9

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

M. Duurland

23 december 2020

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker

7 januari 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting	5	Bijlagen	30
1 Inleiding	7	Bijlage 1 Aardewerk uit ophogingslaag S12 (vnr. 1)	30
1.1 Inleiding	7	Bijlage 2 Zoöarcheologisch onderzoek	31
1.2 Personeel	7	Colofon	32
2 Landschap en historische achtergrond	9		
2.1 Ontstaan landschap	9		
2.2 De geschiedenis van de het gebied rondom de Stadhuisbrug	9		
3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode	13		
3.1 Archeologische verwachting	13		
3.2 Doel- en vraagstelling	13		
3.2.1 Onderzoeksvragen	13		
3.3 Methode en uitvoering	13		
4 Resultaten	15		
4.1 De sporen van SHB01	15		
4.1.1 Laatmiddeleeuwse sporen	15		
4.1.1 Sporen uit de nieuwe tijd	17		
4.3 De vondsten	18		
5 Synthese	21		
5.1 Inleiding	21		
5.2 De Broodbrug	21		
5.3 De kelders van De Gulden Arent en Klein Lichtenberg	23		
5.4 Nieuwe tijd	26		
5.5 Conclusie	26		
Noten	27		
Literatuur	29		

Samenvatting

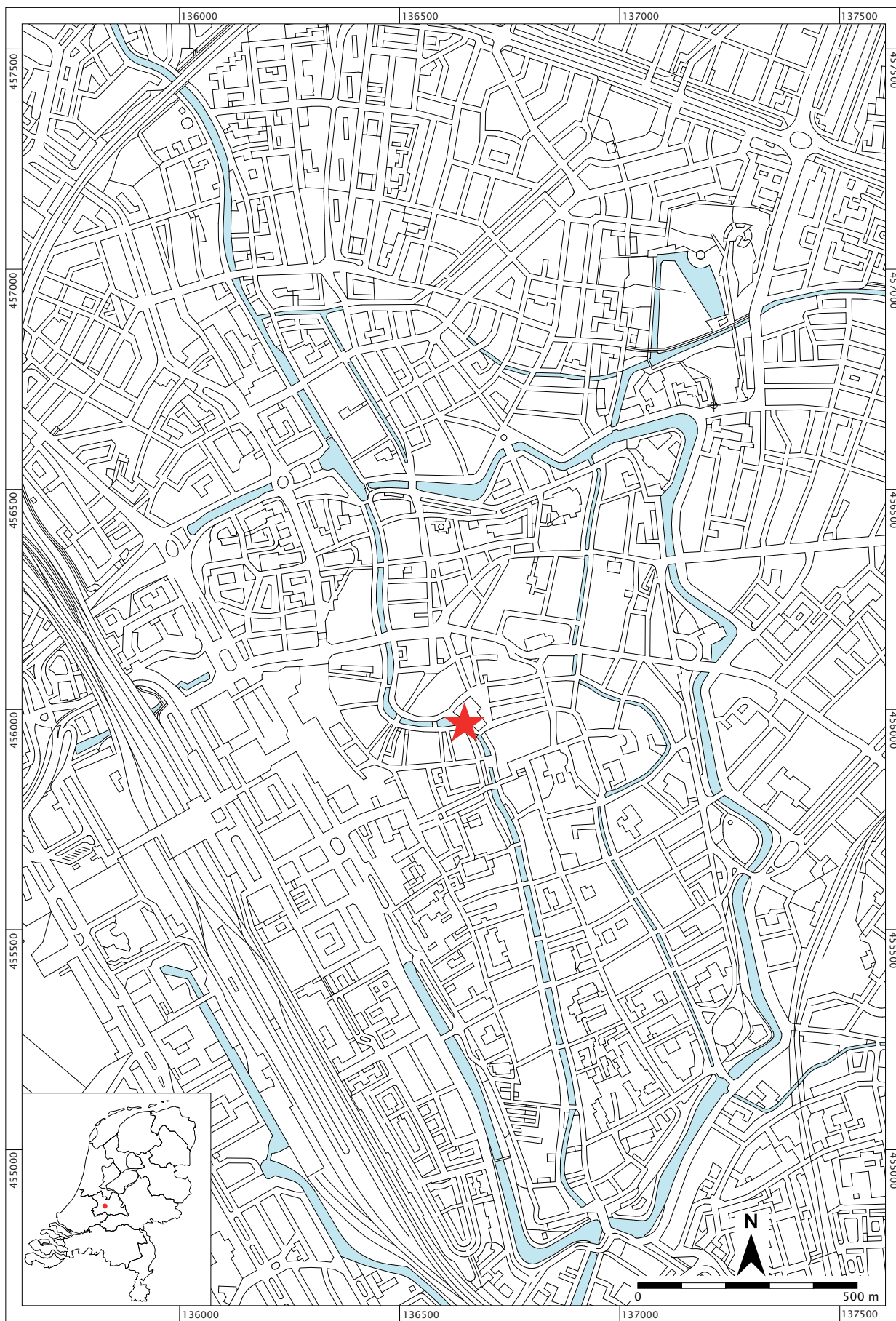
Op dinsdag 29 oktober werd afdeling Erfgoed gemeente Utrecht ingelicht over het aantreffen van archeologische resten tijdens herstelwerkzaamheden aan kelders op de Stadhuisbrug. Archeologen M. Duurland, A. Bakker en G.B. Beeuwkes bezochten de bouwplaats en constateerden dat hier inderdaad archeologische resten in het zicht waren gekomen die onderzocht en gedocumenteerd moesten worden.

De aangetroffen archeologische resten betroffen een aantal kelders en muren en de aanzet van de middel-eeuwse Broodbrug. Na het bezoek werd besloten onmiddellijk over te gaan tot een archeologische waarneming, bestaande uit het verder vrijleggen, schoonmaken, onderzoeken en documenteren van de archeologische resten. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door M. Duurland en G.B. Beeuwkes en duurden anderhalve dag. Bij de interpretatie van de bouwhistorische elementen is de hulp van bouwhistoricus F. Kipp ingeschakeld.

De dertiende-eeuwse Broodbrug is de oudste brug van Utrecht en vormt, samen met de dertiende-eeuwse Huidenbrug en twee bruggen uit de veertiende en zestiende eeuw de huidige Stadhuisbrug. De Stadhuisbrug heette vroeger De Plaats en is het toneel geweest van vele historische gebeurtenissen. De aan het licht gekomen fundering van de Broodbrug bestond uit drie elementen. De beide aanzetten van de brugleuningen en de aanzet van het loopoppervlak. Tijdens eerdere herstelwerkzaamheden in 2002 is de Broodbrug al vrijwel geheel onderzocht, maar deze aanzetten zijn toen niet in beeld geweest. De fundering van de Broodbrug bestond uit dertiende-eeuwse kloostermoppen. Aan deze stenen viel af te lezen dat ze allen tot dezelfde dertiende-eeuwse bouwcampagne gehoord hebben. Het grootste (zichtbare) deel van de Broodbrug was gemaakt van Doornikse kalksteen, maar hiervan zijn tijdens deze opgraving slechts contouren waargenomen.

Tevens zijn twee zijmuren van kelders aangetroffen. Deze kelders behoorden tot de veertiende-eeuwse grachtenpanden Klein Lichtenberg en De Gulden Arent. Het grootste dilemma was de datering van deze kelders, die volgens eerdere onderzoeken in de veertiende eeuw moest liggen, terwijl de nu vrijgekomen muren vijftiende-eeuws leken. Een verklaring hiervoor is een grote vijftiende-eeuwse bouwcampagne op het terrein van De Gulden Arent. Hierbij werd het huis verbreed en een ander huis door middel van een kelderdoorbraak aan het pand

toegevoegd. Daarnaast werd een tongewelf in de kelder aangelegd. Waarschijnlijk werd toen ook minimaal één van de keldermuren vernieuwd.

Afb. 1.1 De onderzoekslocatie SHB01 op gemeentelijk en landelijk niveau.

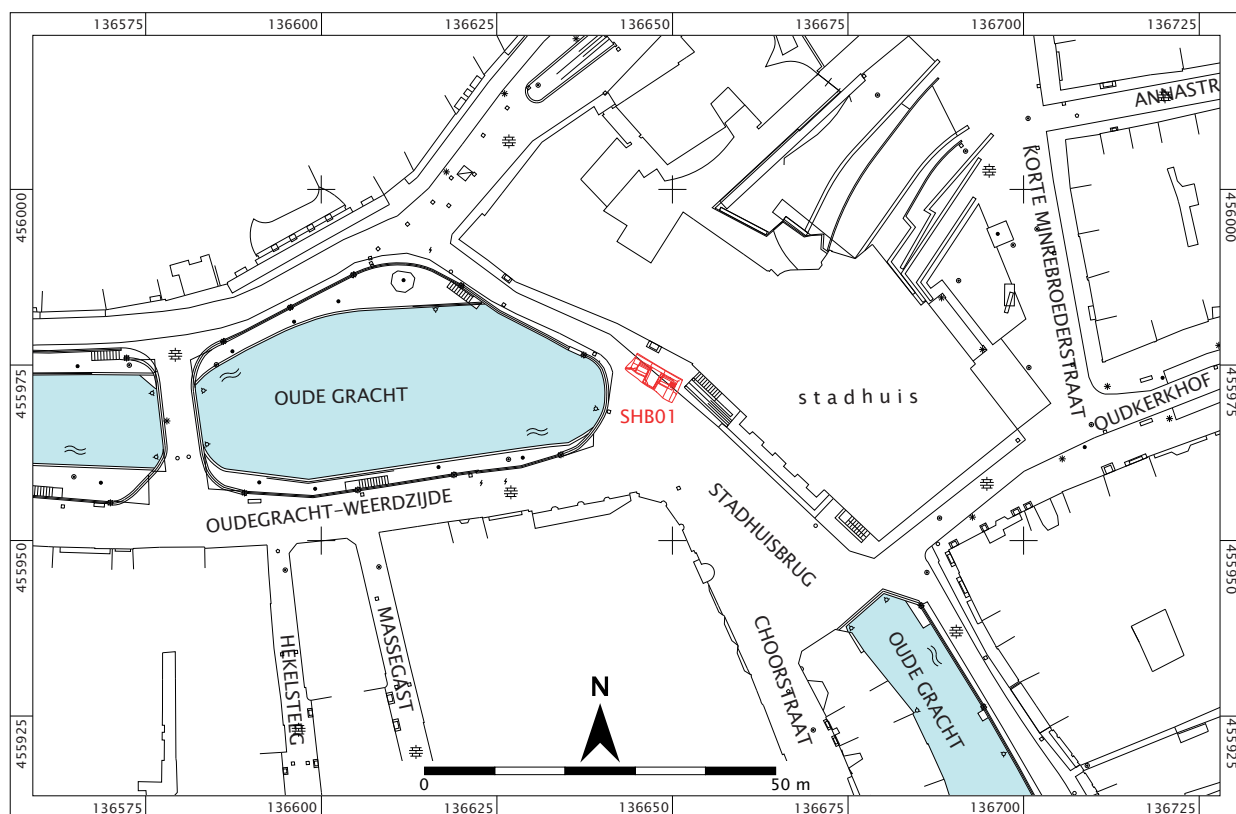
1 Inleiding

1.1 Inleiding

Tijdens herstelwerkzaamheden aan de werfkelders op de Stadhuisbrug en tussen de Stadhuisbrug en de Minrebroederstraat werd oud muurwerk aangetroffen (afb. 1.1, afb. 1.2). Nadat de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht was ingelicht, bezochten archeologen de bouwplaats. Er werd vervolgens besloten de resten te onderzoeken en te documenteren. Gezien de grootte van het terrein konden de werkzaamheden worden voortgezet ondanks de aanwezigheid van archeologen. Deze noodopgraving vond plaats op 29 en 30 oktober 2019 en duurde anderhalve dag. De archeologische resten zijn na de werkzaamheden afgedekt met zand en konden zodoende in situ bewaard blijven.

1.2 Personeel

Het veldwerk is uitgevoerd door de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht in de personen van M. Duurland (Senior KNA archeoloog) en G.B. Beeuwkes (KNA archeoloog Ma). Laatstgenoemde heeft tevens de technische uitwerking en het schrijven van onderhavige rapportage voor zijn rekening genomen. M. Duurland bleef als Senior KNA archeoloog bij het project betrokken en heeft de rapportage van opmerkingen voorzien. Het bevoegd gezag namens de gemeente was A. Bakker. Zij heeft ook de redactie voor haar rekening genomen, waarna R. Pruis de eindredactie verzorgde. Voor de interpretatie van bouwhistorische elementen is gebruik gemaakt van de kennis van bouwhistoricus F. Kipp.

Afb. 1.2 De onderzoekslocatie SHB01 op lokaal niveau.

2 Landschap en historische achtergrond

2.1 Ontstaan landschap

De geschiedenis van Utrecht is in sterke mate beïnvloed door de aanwezigheid van de Rijn en de Vecht. De natuurlijke loop van deze rivieren bepaalde waar mensen zich vestigden, hoe handelsroutes liepen en waar men grenzen kon verdedigen. De waterloop van de Rijn was ook rondom de Stadhuisbrug van groot belang.

Tweeduizend jaar geleden stroomde de Rijn onder het huidige stadhuis van Utrecht. Deze rivier vormde toentertijd de noordelijke grens van het Romeinse Rijk. Om deze grens te verdedigen werden langs de gehele Rijnloop verdedigbare forten gesticht. Zo ook in Utrecht. Op de plek waar de Vecht zich afsplitste van de Rijn bouwden de Romeinen in de jaren 40 van de eerste eeuw na Chr. een fort of *castellum*. Dit fort, genaamd Trajectum, lag slechts een paar honderd meter oostelijk van de Stadhuisbrug, op de plek die nu bekend staat als het Domplein.¹

Omstreeks 500 na Chr. nam de waterafvoer van de Rijn toe waardoor een aantal rivierbochten werden afgesneden. Aan het einde van de tiende eeuw werd het noordelijke deel van de Oudegracht aangelegd.² Circa 1000 jaar geleden liep de Rijn direct noordelijk van de Stadhuisbrug

(afb. 2.1). De Rijn kwam uit het oosten en liep via de Kromme Nieuwegracht, de St. Jansdam, de Ganzenmarkt en de Minrebroederstraat waarna hij de huidige loop van de Oudegracht richting het westen volgde.³ Hierna veranderde de loop van de Rijn niet of nauwelijks tot 1122. De volgende verandering was niet geheel natuurlijk van aard, want in 1122 werd bij Wijk bij Duurstede de Rijn afgedamd. Deze afdamming volgde echter wel op een al gaande natuurlijk proces van verlanding.⁴ Kort na 1122 werd het zuidelijke deel van de Oudegracht aangelegd.⁵ Hiermee liep dus voor het eerst water op de plek waar de huidige Stadhuisbrug ligt. De kades werden verstevigd en uiteindelijk versteend waarmee de basis werd gelegd voor de huidige ligging van de Oudegracht. Door het graven van het zuidelijke deel van de Oudegracht verlandde de Rijn nog meer, waarna in de veertiende eeuw de oude Rijnloop definitief ten einde was.⁶

2.2 De geschiedenis van de het gebied rondom de Stadhuisbrug

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds benoemd is, begint de geschiedenis van de binnenstad van Utrecht met de komst van de Romeinen. Archeologisch onderzoek biedt

Afb. 2.1 Reconstructie van de oude Rijnloop en de onderzoekslocatie (rode ster) (bron: M. van Dinter).

tot op heden weinig informatie over menselijke activiteiten in de periode direct na het vertrek van de Romeinen. De vondst van twee kindergraven op het Pieterskerkhof in 1982 is een indicatie dat er wel bewoning is geweest in de opeenvolgende periodes in de buurt van het Domplein. Beide kindergraven dateren namelijk uit de eerste helft van de vijfde eeuw en bevatten luxe grafgraven.⁷ Hoewel er aanwijzingen zijn dat reeds in de eerste helft van de zevende eeuw getracht werd een kerk te stichten op het Domplein, is pas vanaf het eind van de zevende eeuw zeker dat het gebied rond het Domplein weer bewoond werd.⁸ Angelsaksische missionarissen hadden hun oog op dit gebied hebben laten vallen als uitvalsbasis voor de kerstening van de Friezen. Na een eerdere (mislukte) poging van Wictbert in 680 wist Willibrord in 695 wel een kerk te stichten binnen de muren van het oude castellum.⁹ Het is een cruciaal moment geweest in de wording van Utrecht tot christelijk centrum waar de bisschop zetelde en het bisdom Utrecht werd bestuurd. Tussen 857 en 925 moest de bisschop zijn zetel in Utrecht gedwongen verlaten vanwege plunderende Noormannen. In deze periode verbleef hij in St. Odiliënberg en later in Deventer. Met de terugkomst van de bisschop nam de welvaart van Utrecht toe. Deze bloeiperiode zette zich voort in de elfde eeuw toen een nieuwe Dom, de Pieterskerk, de Janskerk, de Mariakerk en de kerk van de Paulusabdij gebouwd werden. Bovendien liet de Duitse keizer hier in deze periode een palts (paleis) bouwen en verkreeg Utrecht verschillende rechten (waaronder het belangrijke muntrecht).¹⁰

De welvaart trok ook handelslieden aan. Deze handelslieden vestigden zich al vanaf de achtste eeuw ten westen

van het castellum aan de Rijn en ten noorden aan de Vecht. De westelijke handelsnederzetting, Stathe genaamd, lag rond de toen nog niet bestaande Buurkerk en de Steenweg en liep vermoedelijk tot aan de Stadhuisbrug of zelfs nog verder.¹¹

Vanaf de twaalfde eeuw werden de eerste stenen huizen gebouwd langs de Oudegracht. Eén van de eerste natuurstenen gebouwen was het twaalfde-eeuwse huis Lichtenberg, ter plaatse van het huidige stadhuis.¹² In de dertiende eeuw werden grenzend aan het oude huis Lichtenberg ook de panden Hasenberg en Klein Lichtenberg gebouwd. Deze drie panden behoorden vermoedelijk oorspronkelijk alle tot hetzelfde huis.¹³ In dezelfde eeuw werd noordelijk tegen Klein Lichtenberg De Gulden Arent gebouwd. Uit deze periode zijn ook de eerste stenen bruggen afkomstig. De oudste brug, de Broodbrug, verbond De Gulden Arent met de overkant van de gracht terwijl de ander, de Huidenbrug, tegenover Hasenberg gesitueerd was. De Broodbrug was de plek waar bakkers die niet uit Utrecht kwamen hun brood op zaterdag ter verkoop mochten aanbieden, terwijl op de Huidenbrug (de naam zegt het al) huiden verkocht werden.¹⁴ In het vervolg van de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw werden noordelijk van de Gulden Arent de huizen Leeuwenstein, De Ster en Keyserrijk gebouwd (afb. 2.2).¹⁵

In de veertiende eeuw werd aan de zuidkant tegen de Broodbrug een nieuwe brug gebouwd, waardoor het nu één brede brug werd. Vermoedelijk gebeurde dit in 1342.¹⁶ Deze brug werd De Plaats genoemd. Er vonden markten plaats en er werden lichtere lijfstraffen uitgevoerd. Dat juist De Plaats hiervoor werd uitgekozen is

Afb. 2.2 Reconstructie van de situatie op De Plaats omstreeks 1500, met van links naar rechts de huizen Keyserrijk, de Ster, Leeuwenstein, Neijenborch, de Gulden Arent, Klein Lichtenberg, Groot Lichtenberg en Hasenberg. Gezien vanuit het zuidwesten (bron: D. Claessen, Erfgoed Utrecht).

niet onlogisch aangezien de schepenen in Hasenberg zetelden.¹⁷ Een andere belangrijke reden is het gebrek aan pleinen. Middeleeuws Utrecht bezat namelijk nauwelijks pleinen (de Neude bestond pas in 1441, Vredenburg pas na de afbraak van het kasteel in 1578 en het Domplein werd zelfs pas een plein in 1826).¹⁸ Ook de naam van De Plaats verwijst naar het spreken van recht: de naam plaats komt vermoedelijk van het Latijnse *placitum*, wat gemeenschappelijke vergadering betekent.¹⁹ Historische verhalen over belangrijke Utrechtse gebeurtenissen die zich afspeelden op De Plaats zijn legio, maar vallen buiten het bereik van deze rapportage. De Plaats was in elk geval dé centrale plek van Utrecht geworden, waar markt werd gehouden, recht werd gesproken en oorlogen werden uitgevochten.

Dat het economisch goed ging met Utrecht in de late middeleeuwen moge duidelijk zijn. Tot 1560 was Utrecht zelfs de grootste stad van de Noordelijke Nederlanden.²⁰ Deze situatie veranderde in de zestiende eeuw met de strijd tussen de hertogen van Bourgondië en de Utrechters en de daaropvolgende bezetting door Karel V. Hierna behoorde Utrecht tot het Spaanse rijk. In 1529 werd kasteel Vredenburg gebouwd vanwaar controle werd uitgeoefend op de Utrechters.²¹ Vanaf het midden van de zestiende eeuw werden op last van de Spaanse koning Karel V de panden Hasenberg, Lichtenberg en Klein Lichtenberg verbouwd tot het stadhuis van Utrecht. Het nieuwe stadhuis moest natuurlijk goed bereikbaar zijn. Om die reden werden de reeds verbrede Broodbrug en de Huidenbrug met elkaar verbonden en ontstond de Stadhuisbrug zoals wij hem nu kennen.²² Een andere reden voor deze verbouwing was het feit dat Utrecht een centrale economische functie had. Hierdoor waren er diverse grote markten in Utrecht, waarvoor, zoals eerder beschreven, ook de bruggen gebruikt werden. De bouw van de Stadhuisbrug hangt zodoende ook samen met de behoefte aan marktruimte.²³ Sindsdien veranderde de Stadhuisbrug niet meer in grote mate, al werd het stadhuis zoals wij dit kennen pas tussen 1824 en 1830 gebouwd.²⁴ Het duurde tot 1876 voordat ook de huizen De Gulden Arent en Nijenborch bij het stadhuis getrokken werden. In 1914 en 1933 werden ook de laatste huizen Leeuwensteijn en De Ster aan het stadhuis toegevoegd.

3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode

3.1 Archeologische verwachting

Gezien het feit dat dit een noodonderzoek betreft is vooraf geen archeologische verwachting opgesteld door middel van een PvE.

van het laserwaterpas vast te stellen. Met behulp van de laser zijn vlakhoogtes genomen. Het vierde meetpunt (HP1) is ingemeten ten behoeve van 3D-fotografie aan de hand waarvan een orthofoto gemaakt kon worden. Om deze orthofoto op zijn plek binnen het coördinatenstelsel te leggen, diende het drie vaste punten te hebben (HP1, 2 en 3).

3.2 Doel- en vraagstelling

Gezien de urgentie van het onderzoek was vooraf geen doel- en vraagstelling geformuleerd. Het doel van het noodonderzoek was het zo goed mogelijk vrijleggen, documenteren en interpreteren van de vrijgekomen archeologische resten op de Stadhuisbrug. Deze resten zouden niet verloren gaan, maar afgedekt worden met zand, teer en bestrating, waardoor zeslechts korte tijd zichtbaar waren en in de nabije toekomst niet meer zichtbaar zullen zijn.

Er is 1 vondstnummer uitgedeeld, waaronder 19 vondsten verzameld zijn. Er is één analoge tekening gemaakt en er zijn, los van de 3D-foto's, 53 veldfoto's gemaakt.

3.2.1 Onderzoeksvragen

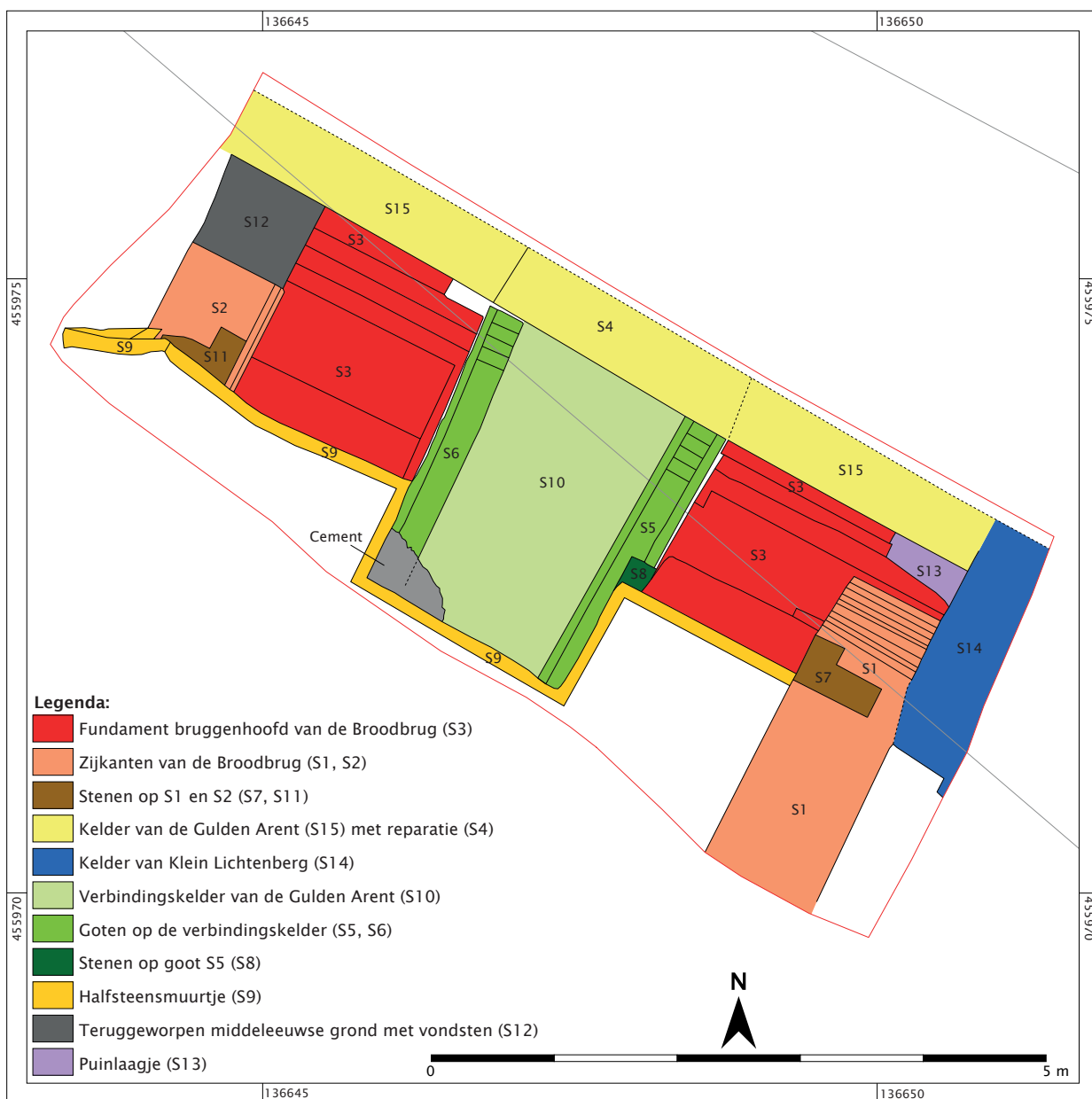
Gezien het feit dat dit een noodonderzoek betreft, zijn vooraf geen onderzoeksvragen opgesteld.

3.3 Methode en uitvoering

Ten behoeve van de herstelwerkzaamheden aan de werfkelders werden de bovenzijden van de kelders voor het stadhuis tussen de Ganzenmarkt en het Oudkerkhof vrijgelegd. Over de gehele lengte van het opengelegde terrein waren bouwhistorische resten van funderingen en kelders zichtbaar, maar slechts een klein deel kwam in aanmerking voor archeologisch onderzoek. De reden hiervoor is het feit dat veel van deze keldergewelven al eerder in zicht zijn geweest en zijn afgedekt met teer, doek of ander materiaal.

De daadwerkelijke werkput was circa 7 bij 4 meter. De bodem van de put was op het diepste punt 3,06 m+NAP. Gezien de gemiddelde maaiveldhoogte van 5,2 m+NAP betekent dit dat de put maximaal twee meter diep was.

Vier punten zijn met een GPS-ontvanger ingemeten. Twee hiervan (HP2 en HP3) dienden als hoofdmeetpunten voor het meetlint. Aan de hand hiervan is de put analoog getekend. Het derde meetpunt (NP1) was nodig om de hoogte

Afb. 4.1 De allesporenkaart van het onderzoek SHB01.

4 Resultaten

4.1 De sporen van SHB01

Om de chronologie van de aangetroffen sporen te verduidelijken is gekozen voor een onderscheid in laatmiddeleeuwse sporen (dertiende tot vijftiende eeuw) en sporen uit de nieuwe tijd (in dit geval negentiende en twintigste eeuw).

4.1.1 Laatmiddeleeuwse sporen

Ondanks het feit dat de werkput slechts circa 4 bij 7 meter was, zijn er toch duidelijke bouwfases te onderscheiden in de bouwhistorische en archeologische elementen (afb. 4.1). De oudste sporen stammen uit de dertiende eeuw (S1, S2, S3). Het betreft de fundamenteën of de aanzet van de Broodbrug. Spoor 1 en 2 bestaan uit de aanzet van de brugleuningen, terwijl spoor 3 de fundering van het loopoppervlak is.

Spoor 1 bestond uit kloostermoppen van 31x15x7/31x7x7/32x15x7 cm (afb. 4.2). Bij het metselen is slechts sporadisch gebruik gemaakt van mortel. Die mortel bestond uit grove kalkmortel met zeer grof lichtbruin zand. Het hoogste punt van S1 lag op 4,39 m+NAP. Naar onder toe (richting het oosten) liep de fundering met één baksteenlaag per keer trapsgewijs naar beneden waarbij de diepste (waarneembare) baksteenlaag zich op 3,37 m+NAP bevond. Van de bakstenen waren 12 lagen bewaard gebleven. De tienlagenmaat bedroeg 88 cm. De fundering bestond uit hele, niet hergebruikte stenen. Gezien de datering in de dertiende eeuw en de opkomst van baksteen in die periode lijkt dit ook logisch. De zuidkant van spoor 1 was dichtgesmeerd met mortel of cement-achtig materiaal. Hierachter leken blokken natuursteen door te schemeren. Als dit het geval was, ging het om Doornikse steen, aangezien bouwhistorische waarnemingen in het verleden hebben aangetoond dat bijna de gehele brug uit deze natuurstenen blokken bestond.

Afb. 4.2 Spoor 1 gezien richting het zuiden.

Spoor 2 leek veel op zijn tegenhanger S1. De kloostermoppen in dit spoor hadden formaten van 30,5x14,5x7/32x15x7 cm en de tienlagenmaat bedroeg 87 cm. De stenen zijn heel en er waren geen aanwijzingen voor hergebruik van de stenen. Ook de mortel was hetzelfde als bij S1. Het hoogste punt van het spoor bevond zich op 4,17 m+NAP.

Het fundament van het bruggenhoofd (spoor 3) was opgemetseld uit vergelijkbare bakstenen als spoor 1 en 2 en was gemetseld met dezelfde mortel als S1 en S2. De baksteenformaten van het fundament waren 31x15x7/30x15x7 en de stenen waren wederom heel. Er konden vijf lagen worden waargenomen. De hoogte van het fundament varieerde van 3,5 tot 3,06 m+NAP. Wanneer onderscheid niet noodzakelijk is, worden spoor 1, 2 en 3 in het vervolg de brug genoemd.

Spoor 3 lag tegen spoor 15 aan (afb. 4.2). Spoor 15 is een vermoedelijk vijftiende-eeuwse keldermuur die de zijmuur vormde van de kelder die tot het pand genaamd De Gulden Arent gehoord heeft. Het keldergewelf heeft spoornummer 17 gekregen en had zijn hoogste punt op 4,29 m+NAP. Spoor 15 bestond uit kloostermoppen met formaten van 30x14x6,5, 30x14x6,5/7 en 29x14x6,5 cm. De muur was gemetseld met grove kalkmortel met weinig kalk en grof zand. De tienlagenmaat bedroeg 74 cm. Opvallend is dat spoor 15 de laagste steenlaag van de brug leek af te breken. Mogelijk is een deel van de brugfundering afgebroken ten behoeve van de bouw

van deze kelder. In tegenstelling tot de andere kelders aan deze kant van de gracht is deze kelder noordwest-zuidoost georiënteerd en ligt dus parallel aan de gracht. De keldermuur lag op een hoogte van 3,94 m+NAP.

Keldermuur S15 lag koud tegen S14 aan. Spoor 14 is een zijmuur van de kelder van Klein Lichtenberg. Beide muren stammen waarschijnlijk uit de vijftiende eeuw. Spoor 14 bestond uit kloostermoppen met afmetingen van 30x14,5x6,5/7 en 29x14x6,5 cm met leem ertussen.

Spoor 12 bestond uit teruggeworpen grond en lag tussen spoor 15 en spoor 2 (afb. 4.4). Aan de afdruk op keldermuur S15 te zien, moet soortgelijke grond hier ook gelegen hebben. Deze grond was al grotendeels weggehaald door de bouwvakkers die in deze laag ook de enige vondsten van deze opgraving hebben gedaan. Deze vondsten bestaan uit dierlijk bot (overwegend rund) en wat laatmiddeleeuws aardewerk (steengoed). S12 was een lichtbruin donkergrijs, rommelig pakket bestaande uit sterk siltige klei en bevatte behalve de eerdergenoemde vondsten veel houtskool.

Spoor 13 was een puinlaagje van grof kleiig zand met veel mortel en één baksteen. Mogelijk houdt dit spoor verband met de bouw van de muren S14 en S15.

Afb. 4.3 De zijmuur van de kelder van de Gulden Arent (S15) loopt tegen zijmuur van de kelder van Klein Lichtenberg (S14). Centraal de aanzet van de brug met kelder S10 door het midden.

Afb. 4.4 Direct achter de jalon is spoor 12 zichtbaar, in het midden de aanzet van de brug (S3), op de achtergrond links S2 en uiterst rechts S15. De donkere grond is de ophoging of teruggeworpen grond waaruit de vondsten werden verzameld.

4.1.1 Sporen uit de nieuwe tijd

Spoor 3, de aanzet van het loopoppervlak van de brug, werd in het midden doorsneden door spoor 10: een vermoedelijk keldertje of doorgang naar de gracht. Van S10 waren enkel negentiende-eeuwse elementen zichtbaar, maar vermoedelijk is de oorsprong van het spoor ouder. S10 lag op een hoogte van 3,51 m+NAP en was circa 2,60 bij 2,30 m. De kelder is echter niet geheel in beeld geweest en zal dus waarschijnlijk wat groter zijn. Dit keldertje verbond de kelder van De Gulden Arend met de Oudegracht. Voor de bouw (of het herstel) van S10 was keldermuur S15 deels weggebroken. Dit was te zien aan de bakstenen en de dichtsmering (S4) ter hoogte van de kelder. Deze 'reparatie' bestond uit hergebruikte kloostermopfragmenten van $\approx 7 \times 7$ cm. Vermoedelijk zijn dezelfde bakstenen in gebroken toestand teruggeplaatst. De kelder beschikte over een tongewelf waarvan geen baksteenformaten genomen konden worden omdat hij was dichtgesmeerd met dezelfde harde mortel als S4.

Aan beide zijden van de kelder waren negentiende-eeuwse gootjes aanwezig (S5, S6, afb. 4.5). Deze dienden voor de afwatering van het gewelf en ze hebben eertijds uitgemond op de Oudegracht. De gootwanden waren circa 24 cm hoog en de hoogteligging van de gootjes varieerde van 3,44 tot 3,36 m+NAP. De wanden waren halfsteens en de deklaag bestond uit één enkele laag bakstenen. Dit

waren handgevormde bakstenen die redelijk strak waren met een formaat van $22,5 \times 11 \times 4,5$ cm. De stenen waren vrijwel allemaal compleet, maar gezien de aanwezigheid van oude mortel op sommige stenen zijn ze in ieder geval deels, zo niet allemaal, hergebruikt. De gootjes lijken contemporain te zijn met het keldergewelf.

Over de kelder en de gootjes was een vermoedelijk halfsteens muurtje gebouwd (S9, afb. 4.6). Dit dateert ook uit de negentiende eeuw.²⁵ Gezien zijn bouw heeft de muur duidelijk een relatie met de kelder, al is de strekking van deze relatie niet geheel duidelijk. Wat precies de functie van deze muur was, is eveneens onduidelijk. Het feit dat de muur aan de oostkant bepleisterd was, hoewel hij nooit in het zicht gelegen kan hebben, maakt de situatie nog verwarrender. Het muurtje bestond uit handgevormde stenen met een formaat van $\approx 10,5 \times 4$ cm en een vijfslagenmaat van 25 cm. Spoor 8 en spoor 11, en mogelijk ook spoor 7 moeten eveneens tot deze bouwcampagne behoren.

Spoor 8 bestond uit één laag hergebruikte kloostermoppen die bovenop de dekstenen van goot S5 waren geplaatst en deels onder S9 lagen. De bakstenen waren handgevormd, hadden een afmeting van $\approx 10,5 \times 4$ cm en ze waren gemetseld met zeer fijne kalkmortel.

Spoor 11 bestond eveneens uit handgevormde stenen. Het spoor lag op S2 en tegen S9. De bakstenen hadden

Afb. 4.5 Op de voorgrond kelder S10 met daarnaast één van de twee gootjes (S6) en daarachter de aanzet van de brug.

een formaat van 21,5x11x3,8 cm en waren gemetseld met zeer harde, grove mortel met grove kalkdelen.

Spoor 7 lijkt de tegenhanger van S11. Deze eenlaags muur van kloostermoppen lag op S1 en leek eveneens te worden begrensd door S9. Het spoor bestond uit hergebruikte kloostermoppen gemetseld met harde lichtgrijze mortel.

De bovenste twee lagen van S9 bestonden uit twintigste-eeuwse fabrieksstenen die op een hoogte tussen 4,33 tot 4,41 m+NAP lagen (afb. 4.6). Deze stenen hangen vermoedelijk samen met de vorige herstelcampagne. Tijdens deze campagne is het gehele westdeel van de het terrein (dus ook de brug) afgedekt met teer en doek, waardoor van archeologische waarnemingen geen sprake kon zijn.

4.3 De vondsten

Bij deze begeleiding zijn slechts enkele vondsten verzameld. Dat is vooral te wijten aan de geringe grootte van de werkput en aan het feit dat deze in de afgelopen twintig jaar al deels is uitgegraven en weer is opgevuld met zand. Dat er een handjevol vondsten is gedaan, is te danken aan de bouwvakkers die de kelders waterdicht aan het maken waren. Zij hadden de vondsten apart gehouden en konden nog aangeven waar de vondsten verzameld waren. Deze kwamen zonder uitzondering uit dezelfde

hoek waar de teruggeworpen middeleeuwse grond nog te zien was (S12).

De vondsten bestaan uit vijf fragmenten aardewerk en twaalf fragmenten dierlijk botmateriaal. Beide categorieën zijn bekeken en beschreven door een specialist.

Aardewerk

Het aardewerk bestaat uit drie laatmiddeleeuwse en twee Romeinse scherven. De Romeinse scherven dateren respectievelijk tussen 70 en 250 na Chr. (fragment ruwwandige wrijfschaal) en 100 en 200 na Chr. (fragment gladwandige kruik). Hoe deze twee scherven op deze locatie terecht zijn gekomen is onbekend. Gezien de nabijheid van een Romeins castellum is de vondst van Romeinse scherven geen zeldzaamheid in de Utrechtse binnenstad.

De overige drie scherven geven een betere indicatie over de ouderdom van de bouwhistorische elementen. Met de datering tussen 1200-1300 (proto-steengoed), 1300-1325 (steengoed zonder glazuur/engobe) en nogmaals 1300-1325 (steengoed zonder glazuur/engobe) komt een duidelijke tijdsperiode naar voren.²⁶ Deze datering in de vroege veertiende eeuw komt echter niet overeen met de datering van de brug (midden dertiende eeuw) of de kelder (vijftiende eeuw). Gezien de geringe hoeveelheid is het ook gevaarlijk conclusies te trekken enkel op basis van deze aardewerkfragmenten.

Afb. 4.6 De werkputput met op de voorgrond spoor 9 met daarop de twintigste-eeuwse stenen. In het midden ligt kelder S10.

Dierlijk botmateriaal

Het dierlijk botmateriaal bestaat uitsluitend uit resten van rund en geit. Opvallend is de grote hoeveelheid botten die zaagsporen bevatten: twee middenvoetsbeenderen en twee hoornpitten van rund en één hoornpit van geit.²⁷ Deze zaagsporen duiden op ambachtelijk afval. Al wordt dergelijk afval vaker gevonden in stedelijke contexten, het kan duiden op de aanwezigheid van een werkplaats voor been en hoorn in de nabije omgeving. In die zin is de koppeling met het veertiende-eeuwse Vleeshuis slechts enkele tientallen meters verderop verleidelijk.²⁸

5 Synthese

5.1 Inleiding

Omdat de meeste structuren waar de sporen van deze opgraving onderdeel van uit maken al eerder in het zicht zijn geweest, wordt in dit hoofdstuk getracht de recente gegevens te koppelen aan deze eerdere waarnemingen. Daarbij moet worden opgemerkt dat de elementen die tijdens deze begeleiding in het zicht zijn gekomen, nog niet eerder zijn onderzocht. Zo is de Broodbrug vrijwel geheel onderzocht in het verleden, maar de aanzet die bij dit onderzoek in beeld kwam is nog nooit bekeken. Om de lezer een overzicht te bieden van de besproken sporen zijn deze op de orthofoto weergegeven (afb. 5.1).

5.2 De Broodbrug

Wanneer je tegenwoordig als Utrechter brood, kleding of vis wilt kopen, kun je haast op elke hoek van de straat wel een supermarkt of kledingwinkel vinden. Wilde je dit in middeleeuws Utrecht doen, dan waren er specifieke plekken waar je bepaalde goederen kon halen. Zo kon je de vis halen op de Vismarkt, werd linnengoed verkocht op de Lijnmarkt en werden huiden aangeboden op de Huidenbrug. Wilde je brood halen dat niet in Utrecht gebakken was, dan was er maar één plek waar je terecht kon: de Broodbrug.²⁹

Allereerst de datering van de Broodbrug. De precieze oorsprong van deze brug is tot op heden niet bekend, maar vermoed wordt dat de bouw plaatsvond rond het midden van de dertiende eeuw. Van de naastgelegen Huidenbrug is wel bekend dat de bouw omstreeks 1287 plaatsgevonden moet hebben. Waarschijnlijk is de Broodbrug ouder dan de Huidenbrug, maar gezien bouwkenmerken moeten beiden bruggen binnen één generatie gebouwd zijn.³⁰ Om die reden wordt aangenomen dat de Broodbrug omstreeks het midden van de dertiende eeuw dateert. Maar klopt dit met de waarnemingen uit het archeologische onderzoek?

Te beginnen met spoor 1, de meest zuidelijke aanzet van de brugleuning. Een datering in de dertiende eeuw lijkt gezien de tienlagenmaat van 88 cm te kloppen. Afgaande op de baksteenformaten zou de aanzet echter ook in de veertiende eeuw kunnen dateren. Hetzelfde geldt voor spoor 2, waarbij de tienlagenmaat en de baksteenformaten zowel in de dertiende als de veertiende eeuw kunnen dateren en voor spoor 3 eveneens wat betreft baksteenformaten. Het feit dat deze sporen alle uit

Afb. 5.1 Een orthofoto waarop omljnd sporen van dit onderzoek zijn aangegeven met rode lijnen.

Afb. 5.2 Gezicht op de openliggende Stadhuisbrug in 2002, gezien vanuit het zuidwesten. De Broodbrug is met rode lijnen aangegeven.

niet-hergebruikte kloostermoppen bestaan die allemaal min of meer dezelfde maat hebben, lijkt aan te tonen dat deze sporen behoren tot de oorspronkelijke bouwfase van de brug.

Bij restauratiewerkzaamheden van de Stadhuisbrug in 2002 is de Broodbrug grotendeels in beeld geweest en bouwhistorisch onderzocht (afb. 5.2).³¹ Hierbij werd geconstateerd dat de Broodbrug, in tegenstelling tot de Huidenbrug, de tand des tijds goed overleefd had. De brug bestaat voor het grootste deel uit blokken Doornikse kalksteen, die verankerd liggen in bakstenen metselwerk. Volgens de bouwhistorici dateerden deze bakstenen in de dertiende eeuw. De bakstenen die in 2019 zijn aangetroffen komen qua formaten grotendeels overeen met de bakstenen die in 2002 gedocumenteerd zijn (31x15/16x7,5 cm in 2002 versus overwegend 31/32x15x7 cm in 2019). Hiermee lijkt het aannemelijk dat deze fundering en de rest van de brug tot één dertiende-eeuwse bouwfase gehoord hebben. Gezien de relatief geringe grootte van de bakstenen is echter met zekerheid vast te stellen dat de Broodbrug in ieder geval uit de tweede helft van de dertiende eeuw en vermoedelijk zelfs uit het eind van die eeuw dateert. Het is dan ook goed mogelijk dat de

datering van de Broodbrug en de Huidenbrug elkaar slechts enkele jaren ontlopen. Met deze waarneming is de Broodbrug preciezer te dateren dan tot nu toe mogelijk was.

In eerste instantie werd gedacht dat in de werkput uit 2019 geen Doornikse kalksteen aanwezig was. Bij nadere bestudering van de zuidkant van de aanzet van de brugleuning kon worden geconstateerd dat, hoewel aangesmeerd, mogelijk de contouren van natuurstenen blokken te zien waren. Na bestudering van de bouwhistorische opnames uit 2002 bleek dat deze natuurstenen blokken hier inderdaad in beeld zijn geweest en dat ze waarschijnlijk toentertijd zijn afgesmeerd (afb.5.3, afb.5.4). Op afb. 5.3 is ook nog de veertiende-eeuwse aanzet van de verbreding van de Broodbrug te zien, die ten tijde van de opgraving was afgedekt.

5.3 De kelders van De Gulden Arent en Klein Lichtenberg

De Gulden Arent is een groot veertiende-eeuws pand dat naast Klein Lichtenberg staat. Deze panden behoren tot de oudste stenen huizen aan de Oudegracht. Van beide huizen is tijdens het archeologisch onderzoek een deel van de kelder in zicht geweest.

De datering van de kelders is opvallend. Deze werfkelders worden doorgaans in de veertiende eeuw gedateerd, zo blijkt ook uit bouwhistorische opnames (afb. 5.6).³² Deze datering komt overeen met de oorspronkelijke bouwtijd van de panden. Op basis van de baksteenformaten lijkt vooral een vijftiende-eeuwse oorsprong aannemelijk, al kan een veertiende-eeuwse datering puur op baksteenformaten niet uitgesloten worden. De tienlagenmaat lijkt meer duidelijkheid te scheppen. De tienlagenmaat van de kelder van De Gulden Arent bedraagt 74 cm. Gangbaar voor de veertiende eeuw zijn tienlagenmaten tussen de 82 en 87 cm terwijl voor de vijftiende eeuw 70 tot 80 cm veelvoorkomend is. Zodoende lijkt aannemelijk dat zowel de zijmuur van de kelder van De Gulden Arent als de zijmuur van de kelder van Klein Lichtenberg in de vijftiende eeuw dateren. Mogelijk stammen de veertiende-eeuwse

scherven die afkomstig zijn uit de grond (S12) rondom de kelder van De Gulden Arent eerder uit de eerste bouwphase van de kelder en gaat het derhalve om teruggeworpen grond.

Uit bouwhistorische opnames uit 1989 blijkt dat de zuidelijke zijmuur van het pand De Gulden Arent eigenlijk de zijmuur van Klein Lichtenberg is.³³ Echter bleek Tijdens waarnemingen bij rioleringswerkzaamheden in 1989 bleek echter dat De Gulden Arent ook een eigen zijmuur heeft gehad. Deze muur is bij de verbreding van het pand weggebroken. De muur stond vrijwel koud tegen de zijmuur van Klein Lichtenberg.³⁴ Dat is opvallend omdat er bij de bouw van de kelders een soortgelijke harmonie lijkt te zijn geweest. De zijmuur van de kelder van De Gulden Arent staat koud tegen de zijmuur van de kelder van Klein Lichtenberg en beide keldermuren, hoewel anders gemetseld, zijn opgebouwd uit dezelfde stenen. In een andere bouwhistorische rapportage uit 1997 wordt dit verklaard. De verbreding van De Gulden Arent (en dus de afbraak van de oorspronkelijke zijmuur) ging gepaard met de bouw van het tongewelf in de huidige kelder.³⁵ Dat sluit niet uit dat de oorspronkelijke kelder uit de veertiende eeuw dateert, maar indiceert wel dat de kelder niet meer in de oorspronkelijke staat verkeert. Het is dus

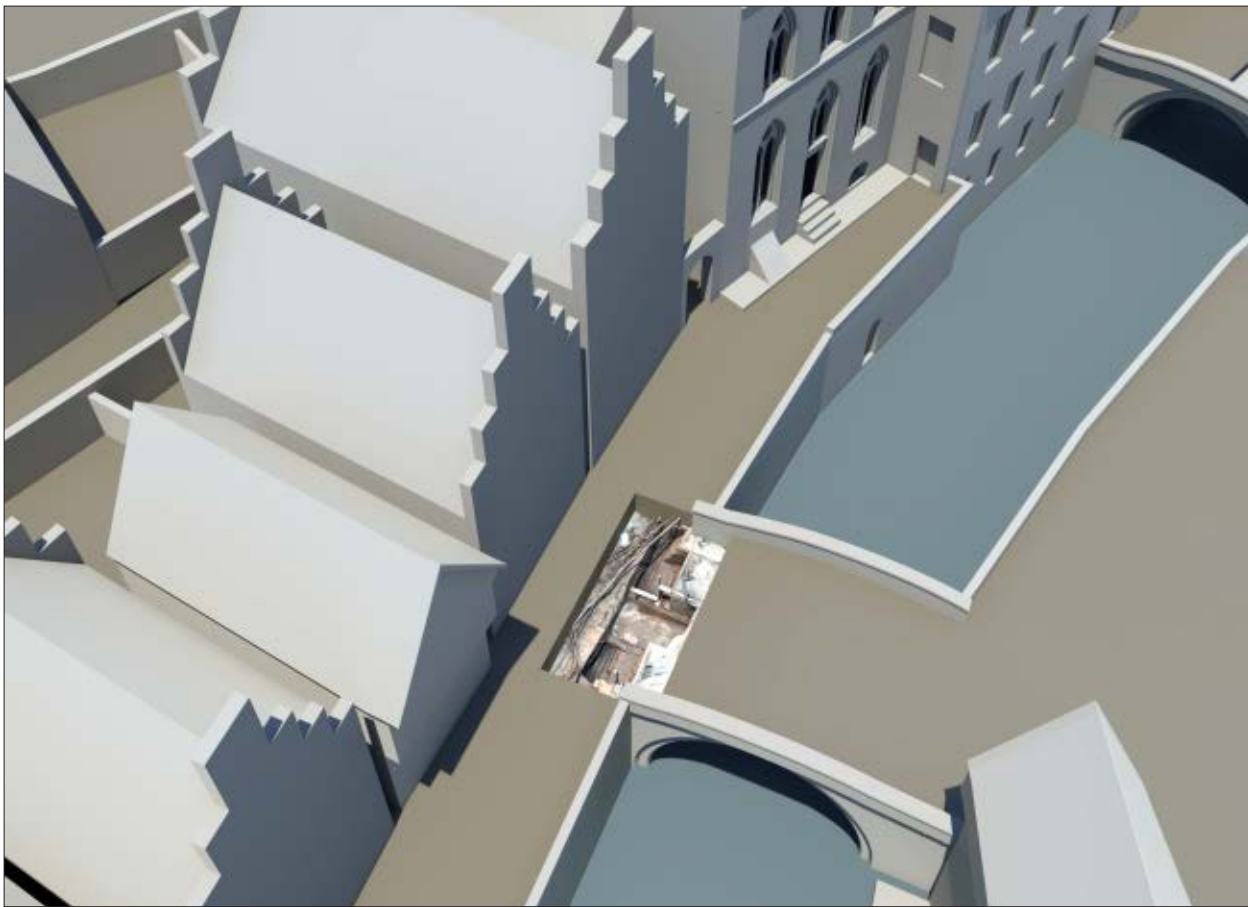
Afb. 5.3 De waarneming van de Doornikse kalksteen in de wand van de brugleuning in 2002, gezien vanuit het zuiden. Met de witte pijl is de aanzet van de veertiende-eeuwse verbreding aangegeven.

Afb. 5.4 De 'waarneming' van de Doornikse kalksteen in 2019.

Afb. 5.5 Overzicht van de kelders onder het stadhuis en de Stadhuisbrug zoals waargenomen tijdens eerdere archeologische en bouwhistorische onderzoeken. Binnen de felgroene lijn bevond zich de werkput (bron: De Kam 2000).

Afb. 5.6 Reconstructie van de dertiende-eeuwse Broodbrug met het 3D-model van de opgraving op de juiste locatie, gezien vanuit het noordwesten. Het huis aan de kopse kant van de brug is de Gulden Arent (bron: D. Claessen, Erfgoed Utrecht).

waarschijnlijk dat de keldermuur die tijdens de opgraving in het zicht geweest niet uit de oorspronkelijke bouwtijd stamt, maar uit de vijftiende eeuw. Bij archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in 1998 en 1999 bleek dat een pand dat georiënteerd was op de Ganzenmarkt door middel van een doorbraak verbonden werd met de kelder onder het pand van De Gulden Arent (afb.5.5, het pand ten noordoosten van De Gulden Arent). Vermoed werd dat dit huis in de vijftiende eeuw bij van De Gulden Arent is getrokken.³⁶ Dit vergde een ingrijpende verbouwing op kelderniveau.³⁷ Deze activiteiten lijken aan te sluiten bij de hierboven beschreven verbouwingen in De Gulden Arent. Waarschijnlijk vond in de vijftiende eeuw zodoende een bouwcampagne plaats waarbij het huis werd verbreed, een huis door middel van een kelderdoorbraak aan het pand werd toegevoegd, een tongewelf in de kelder werd aangelegd en waarschijnlijk minstens één van de keldermuren werd vernieuwd. Hieruit blijkt ook dat deze verbouwingen met wederzijdse consensus van de eigenaren van Klein Lichtenberg en De Gulden Arent werden uitgevoerd.

In het bouwhistorische rapport dat werd geschreven naar aanleiding van het onderzoek in 2002 werd reeds geschreven over de straatkelder van het huis De Gulden Arent. Hierin wordt beschreven dat De Gulden Arent een weggewerkte toegang tot de gracht had, die zich in

het bruggewelf bevond.³⁸ Waarschijnlijk betreft het hier spoor 10, de kelder waarvan tijdens het archeologisch onderzoek enkel negentiende-eeuwse elementen zijn waargenomen. Wel werd in het veld al vermoed dat de oorsprong van deze kelder verder terugging dan het in eerste instantie leek. Het is mogelijk dat de toegangskelder een vijftiende-eeuwse toevoeging is aan de bestaande veertiende-eeuwse kelder. Dit betekent echter wel dat de verbinding met de Oudegracht in eerste instantie van secundair belang was. Het is ook denkbaar dat deze keldertoeegang contemporain was met de kelder van De Gulden Arent, aangezien toegang tot de Oudegracht één van de belangrijke redenen van het bestaan van dergelijke kelders was.³⁹ Men kan zich echter afvragen hoe welwillend het toenmalige stadsbestuur stond tegenover het maken van een kelder dwars door het bruggenhoofd (afb. 5.7). Wellicht dat dit pas werd toegestaan na de verbreding van de Broodbrug in de veertiende eeuw.

De toegangskelder werd in de negentiende eeuw geres-taureerd en hierbij werd zelfs een deel van de vijftiende-eeuwse keldermuur vervangen. Het keldertje heeft tegenwoordig geen rechtstreekse verbinding meer met de Oudegracht, al werd in het bouwhistorische verslag uit 2002 nog geadviseerd deze kelderingang weer zichtbaar te maken.

Afb. 5.7 De stadhuisbrug gezien vanuit het westen. Linksvoor maakt de Broodbrug onderdeel uit van de Stadhuisbrug. Het huis met de trapgevel direct achter de Broodbrug is de Gulden Arent. Geschilderd door A. Honich in 1663 (bron: Centraal Museum, Utrecht).

5.4 Nieuwe tijd

De toegangskelder die in de negentiende eeuw gerestaureerd werd, is reeds hierboven behandeld. Bij deze restauratiefase werden ook twee gootjes aan weerszijde van het keldertje aangelegd. Deze gootjes dienden door de afwatering van hemelwater. Dergelijke gootjes die afwaterden op de Oudegracht zijn een veelvoorkomend fenomeen in Utrecht. Deze restauratiecampagne was behoorlijk ingrijpend gezien het feit dat ook de vijftiende-eeuwse keldermuur van De Gulden Arent hiervoor deels afgebroken en opnieuw opgebouwd werd. De muur die over de kelder en de gootjes heen is gebouwd en duidelijk met de kelder samenhangt, maar waarvan de functie voortsnog onduidelijk is, behoort mogelijk eveneens tot deze bouwcampagne. Wel kan met zekerheid gesteld worden dat de twintigste-eeuwse fabrieksstenen die op deze muur liggen, net als de teer en het doek, een rol hebben gespeeld bij het waterdicht maken van de kelders.

5.5 Conclusie

De opgraving bij de Stadhuisbrug heeft, hoe klein hij ook was, een aantal nieuwe inzichten opgeleverd. Zo is voor het eerst de aanzet van de Broodbrug in het zicht geweest en vastgelegd. Deze nieuwe informatie gecombineerd met de informatie uit eerdere archeologische en bouwhistorische onderzoeken geeft een completer beeld van het

ontstaan van de oudste brug van Utrecht. De belangrijkste waarneming hierbij betreft de ouderdom van de brug.

Voorgaande onderzoeken dateerden de Broodbrug met regelmaat omstreeks het midden van de dertiende eeuw, maar uit dit onderzoek blijkt dat de oorsprong van de brug waarschijnlijk in de tweede helft, zo niet aan het eind, van de dertiende eeuw moet liggen.

Eenzelfde constatering is gedaan bij de keldermuur van de Gulden Arent. Deze kelder is eerder in de veertiende eeuw gedateerd, maar de veldwaarnemingen, gecombineerd met verschillende oude onderzoeken, laten zien dat er een grote vijftiende-eeuwse bouwcampagne heeft plaats gevonden op het terrein van de Gulden Arent.

Waar de Stadhuisbrug tegenwoordig een plek is waar straatmuzikanten vertoeven, selfies worden gemaakt en voor goede doelen wordt geworven, doet weinig herinneren aan de belangrijke historische betekenis van deze plek. Slechts wanneer je onder de brug doorvaart en je de bouwfases van de verschillende bruggen ziet of wanneer je omhoogkijkt naar de namen op de gevels licht de geschiedenis een tipje van haar sluier op. Wellicht is het vertellen van verhalen als deze wel de belangrijkste reden om ook kleinere onderzoeken uit te werken tot een basisrapportage.

Noten

- 1 De Kam 2000, 11.
- 2 Van Vliet 2000, 55.
- 3 Van der Mark 2015, 17.
- 4 Hoegen en Kipp 2017, 11.
- 5 Van Vliet 2000, 103.
- 6 De Kam 2000, 19.
- 7 De Groot 2000, 26.
- 8 De Groot 1995, 136.
- 9 Van Vliet 2002, 72.
- 10 Kloosterman en Hoegen 2015, 10.
- 11 De Kam 2000, 14, 15, 17.
- 12 De Kam 2000, 21.
- 13 De Kam 2000, 30.
- 14 Brugman, Buiten en Van Vliet 1995, 34.
- 15 De Kam 2000, 32.
- 16 Struick 1974, 5.
- 17 De Kam 2000, 45.
- 18 Struick 1974, 3.
- 19 Van der Monde 1846, 120.
- 20 Van Schaik 2000, 201.
- 21 Bruning 2008, 6.
- 22 De Kam 2000, 63.
- 23 Van Schaik 2000, 201.
- 24 Dolfen, Kylstra en Penders 1989, 157.
- 25 Mondelinge mededeling F. Kipp.
- 26 Bijlage 1: aardewerk.
- 27 Bijlage 2: botmateriaal.
- 28 De Kam 2000, 43.
- 29 Van Vliet, 105.
- 30 www.bruggenstichting.nl/index.php/tijdschrift/inhoud-bruggen/bruggen-2002bruggen-2002-december/de-utrechtse-stadhuisbrug-ontleed
- 31 www.bruggenstichting.nl/index.php/tijdschrift/inhoud-bruggen/bruggen-2002/bruggen-2002-december/de-utrechtse-stadhuisbrug-ontleed
- 32 De Kam 2000, losse kaart; Van der Mark en Hundertmark 1999, 126-127.
- 33 Kipp 1989, 142.
- 34 Claudemans 1997, 13.
- 35 Claudemans 1997, 13.
- 36 De Kam 2000, 35.
- 37 Van der Mark en Hundertmark 1999, 128.
- 38 Klück 2001, 9.
- 39 Mondelinge mededeling F. Kipp.
- 40 Boffin en Thys 2013

Literatuur

- Boffin, C. en S. Thys 2013, *Archeozoölogisch onderzoek Mechelen-Ganzendries (prov. Antwerpen)*, Basisrapport 2013/32, Ingelmunster.
- Brugman, J., H. Bouter en K. van Vliet 1995, *Markten in Utrecht van de vroege Middeleeuwen tot nu*, Utrecht.
- Bruin, R.E. de, P.D. 't Hart, A.J. van der Hoven van Genderen, A. Pietersma en J.E.A.L. Struick (red.) 2000, *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht.
- Bruning, L. 2008, *Utrecht Vredenburg. Definitief Archeologisch Onderzoek noordwest toren en westmuur van kasteel Vredenburg*, Basisrapportage Archeologie 70, Utrecht.
- Glaudemans, R. 1997, *Stadhuis Utrecht, Cultuurhistorische Effectrapportage IBID*, Den Bosch.
- Groot, H.L. de 1995, De Heilige Kruiskapel te Utrecht. Die Tatsachen bleiben, die Interpretation schwänkt, in: M. Bock, C.M.J.M. van den Heuvel, H.L. Janssen, E. de Jong, A.J.J. Mekking, K.A. Ottenheim, H. Sarfatij, E.R.M. Taverne, C.L. Temminck Groll, F.W. van Voorden en D.J. de Vries (eds.), *Bulletin KNOB 1994-95*, 135-149.
- Groot, H.L. de 2000, Van strijdhamer tot bisschopsstaf (de vroegste geschiedenis tot ca. 925), in: R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van der Hoven van Genderen, A. Pietersma en J.E.A.L. Struick (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 10-43.
- Hoegen, R.D. en F. Kipp 2017, *Een verdwenen claustraal huis. DP031: Een archeologische begeleiding en bouwhistorisch onderzoek bij het vernieuwen van een gasleiding op het Domplein te Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 130, Utrecht.
- Kam, R. de 2000, 'Een waardig huis der stad.' Twintig eeuwen in en om het Utrechtse stadhuis, *Historisch Reeks Utrecht* 29, Utrecht.
- Kloosterman, R.J.P. en R.D. Hoegen 2015, *Domplein revisited. Deel 1: Een proefopgraving in Van Giffens werkput XIX. Deel 2: Technische rapportage. Mogelijkheden en risico's bij de realisatie van Schatkamer II naar aanleiding van het archeologische proefsleufonderzoek, zomer 2011*, Basisrapportage Archeologie 64, Utrecht.
- Klück, A.F.E. 2001, *De Utrechtse Stadhuisbrug ontleed*, Ongepubliceerde Bouwhistorische rapportage gemeente Utrecht.
- Kipp, A.F.E. 1990, Stadhuisbrug 1, *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1989*, Utrecht, 138-143.
- Mark, R. van der en H. Hundertmark 2000, Utrecht, Stadhuis, *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1998-1999*, Utrecht, 125-142.
- Mark, R. van der 2015, *Utrecht, Ganzenmarkt 24-26. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in het stadskasteel Huis Compostel*, BAAC-rapport A-13.0186, 's-Hertogenbosch.
- Monde, N. van der 1846, *Utrechts pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen*, Utrecht.
- Vliet, K. van 2000, De stad van de bisschop (circa 925-1122), in: R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van der Hoven van Genderen, A. Pietersma en J.E.A.L. Struick (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 45-72.
- Vliet, K. van 2000, De stad van de burgers (1122-1304), in: R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van der Hoven van Genderen, A. Pietersma en J.E.A.L. Struick (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 73-112.
- Vliet, K. van 2002, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227*, Zutphen.
- Schaik, A.H.M. van 2000: Een nieuwe heer en een andere leer 91528-1618), in: R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van der Hoven van Genderen, A. Pietersma en J.E.A.L. Struick (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 191-250.
- Struick, J.E.A.L. 1974, *De Stadhuisbrug, tussen winkel en raadhuis*, Utrecht.

Geraadpleegde websites

www.bruggenstichting.nl/index.php/tijdschrift/inhoud-bruggen/bruggen-2002/bruggen-2002-december/de-utrechtse-stadhuisbrug-ontleed

www.centraalmuseum.nl

Bijlage 1 Aardewerk uit ophogingslaag S12 (vnr. 1)

volgnr.	bakselgroep	potvorm	type	R	W	B	n	MinAE_ran	periode	begin/eind	datering	begin/eind	opmerking
1	gladwandig	kruik	Stuart 110	1	0	0	1	1	ROM/ROM		100/200		wit baksel
2	ruwwandig	wrijfschaal	Stuart 149	1	0	0	1	1	ROM/ROM		70/250		geel baksel, rand deels afgebroken (mogelijk verticale rand type Stuart 148)
3	proto-steengoed	kan	s5-kan-3	1	0	0	1	1	LMEA/LMEB		1200/1300		rand oorfragment; oranjebruin baksel (Zuid-Limburg?)
4	steengoed zonder glazuur/engobe	kan	s1-kan-14?	2	1	0	3	2	LMEB/LMEB		1300/1325		Duitsland, Siegburg; vermoedelijk type s1-kan-14 (biconische kan met buikknik met ribbel en hoge hals met rechte rand, op geknepen standring)
5	steengoed zonder glazuur/engobe	kan	s1-kan-	0	0	1	1	0	LMEB/LMEB		1300/1325		Duitsland, Siegburg; geknepen standring

Bijlage 2 Zoöarcheologisch onderzoek

T. P. Moesker

1.1 Inleiding en onderzoeksmethodiek

Het onderzoek heeft twaalf fragmenten dierlijk botmateriaal opgeleverd. De vondsten zijn afkomstig uit een ophogingslaag uit de late middeleeuwen. De skeletelementen zijn middels een quick-scan onderzocht. Daarbij is een soortbepaling gedaan, zijn de sporen op het bot genoteerd, en is er gekeken naar de leeftijd van de dieren.

1.2 Resultaten

Over het algemeen is het dierlijk botmateriaal zeer goed geconserveerd door de diepteligging van de kleiige lagen. Bijna alle fragmenten konden aan een soort worden toegeschreven. De soortenlijst bestaat voornamelijk uit resten van rund en geit. De botresten van rund bestaan uit onder andere uit twee distale uiteindes van middenvoetsbeenderen (metacarpi), die beide zaagsporen dwars op de diaphyse bevatten. Ook zijn er een linker opperarmbeen (humerus), een teenkootje (phalange 1) en vijf fragmenten van hoornpit van rund gedetermineerd. wDrie van de hoornpitten zijn vrijwel compleet zijn en twee zijn afkomstig van jonge individuen (op basis van de structuur). Er zijn twee puntjes van hoornpitten aangetroffen met duidelijk zaagsporen. Ook werd er een deel van een scheenbeen (tibia) van een middelgroot zoogdier herkend. Tevens werd er een hoornpit van een geit aangetroffen, ook deze had enkele zaagsporen.

Ambachtelijk afval

De zaagsporen op de middenvoetsbeenderen en op de hoornpitten duiden op ambachtelijk afval, zoals dit wel vaker gevonden wordt in stedelijke contexten.⁴⁰ Het is goed mogelijk dat er een werkplaats voor been en hoorn in de nabije omgeving gestaan heeft.

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2021

Redactie:

Annette Bakker

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Januari 2021

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 14030

E-mail erfgoedutrecht@utrecht.nl

www.utrecht.nl/erfgoed